

TÁRSADALMI INTERVENCIÓK A SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI KUTATÁSOKBAN

– SZERKESZTŐI BEVEZETŐ –

KENDE Anna – NYÚL Boglárka

A különszám elkészültének idején az elmúlt 100 év legnagyobb világjárványa zajlik éppen. Ez az időszak különös módon irányította rá a figyelmet a társadalmi intervenciók szociálpszichológiai aspektusainak jelentőségére. A szociálpszichológiai tudás szükségesnek bizonyult a járvány és a járványkezelés, illetve a járvánnyal szorosabban vagy lazábban összefüggő számos probléma megértése és megoldása szempontjából. A járvány első hullámának fontos kérdései közé tartozott, hogy az emberek mivel vehetők rá a szabálykövetésre és a közösségorientált viselkedésre az egyéni érdekeket előtérbe helyező, versengő viselkedésformák helyett. De legalább ilyen fontos kérdés volt, hogy miként hat a félelem az információfeldolgozásra, a meggyőzés folyamataira, hogyan változnak a kommunikációs szokásaink a fokozott izoláció hatására, vagy előnyben vannak-e a tekintélyelvű vezetők a demokratikus vezetőkkel szemben a járvány sikeres kezelésében (a járványkezelés szociálpszichológiai kérdéseit tekinti át Jetten és mtsai, 2020).

E szöveg írásakor már a járvány harmadik hullámánál járunk, de továbbra is központi helyet kap a járványkezelés szempontjából a társadalmi intervenciókban jártas szociálpszichológia, amikor olyan kérdésekre keressük a választ, hogy mi fokozhatja az oltásba vetett bizalmat vagy küzdhet sikeresen a tudományszkepticizmus ellen. Legalább ilyen fontos kérdés, hogy a társadalom egyes rétegei között kialakuló feszültség a járvány lecsengése után hogyan lesz enyhíthető, hogyan kezeli egy közösség a potyautasokat és deviáns csoporttagokat, és mit lehet kezdeni a vélemények szélsőséges polarizálódásával. E felsorolás korántsem átfogó, mégis világosan rámutat arra, hogy miért fontos a társadalmi intervenciók kérdésével foglalkozni, vagyis azzal, hogyan érhető el valamilyen kedvezőnek ítélet változás a társadalomban vagy a társadalom bizonyos csoportjainál.

A társadalmi intervenciók hatékonyságának kísérleti úton történő ellenőrzése a szociálpszichológia egyik kiemelt feladata. Nem csak arról van szó, hogy ez az egyetlen módszer arra, hogy tudományos igénnyel ellenőrizzük, vajon a kívánt változást sikerül-e egy adott módszerrel elérni, de a társadalmi intervenciók tervezése és ellenőrzése a tudományos elméletalkotás pillérét is adja. Kurt Lewin (1946) megközelítését követve a segíteni akarás szándékától, a probléma megértésén keresztül, annak a felismeréséig kell eljutni, hogy mi az, ami működik. Ennek az eredménye pedig olyan elméletek megalkotása, amely valós társadalmi problémákra tényleges és működőképes megoldásokat kínál. A társadalmi intervenciókat

középpontba állító különszám célja, hogy felhívja a figyelmet a kutatások e területére, továbbá konkrét példákon keresztül mutassa be, mit jelent ezek gyakorlati megvalósítása. A szám tanulmányai arra is rávilágítanak, mennyi kihívással jár a társadalom problémáira reflektáló pszichológiai intervenciók megvalósítása és hatékonyságának ellenőrzése.

A pszichológiai elméletek ok-okozati összefüggést kívánnak feltárni pszichológiai konstruktumok között, ennek legkézenfekvőbb eszköze pedig a kísérleti módszer. Azonban a módszertanilag megbízható, a validitás különböző kritériumainak leginkább megfelelő kísérletek, vagyis amelyek során a megfelelő elemszámot és a véletlenszerű besorolást lehetővé tévő kísérleti elrendezés egyaránt biztosított, leginkább mesterséges környezetben valósíthatók meg, labor és online körülmények között, homogén mintákra hagyatkozva. Az ilyen vizsgálatok azonban olyan populációk bevonásával készülnek, amelyek tagjai jellemzően nem a megvalósítani kívánt intervenció elsődleges célcsoportjai. Például, ha a megoldani kívánt társadalmi probléma a települési szegregáció felszámolása, akkor bár fontos az előítéletesség és a kontaktus kapcsolatának megértése, de az egyetemista populáció körében végzett kontrollált kísérletek mégis limitált információval szolgálhatnak a deszegregáció valós kihívásaira (lásd a hallgatói minták bevonásával végzett évtizedes kritikákat a szociálpszichológiában pl. Henry, 2008; Sears, 1986).

Ám nem csak az ökológiai validitás jelent kihívást a társadalmi intervenciók kísérleti ellenőrzése során. Legalább ilyen jelentős nehézség elé állítja a kutatót a konstruktumvaliditás biztosítása az intervenció terepétől távoli környezetben. Ez alatt azt értjük, hogy mennyire azonos a mért és a ténylegesen vizsgálni kívánt pszichológiai jelenség. A konstruktumvaliditás legfőbb akadálya, hogy a kísérletek során leginkább önbeszámoló formájában megfogalmazott attitűdökről, adott címkével ellátott érzelmi viszonyulásról és cselekvési szándékról szóló adatokat lehet gyűjteni, amelyek csupán mérsékelt összefüggést mutatnak a tényleges viselkedéssel (lásd Baumeister és mtsai, 2007).

A laborkísérleteken túl a társadalmi intervenciókat nem kísérleti módszerekkel, terepen vagy a releváns populáción végzett vizsgálatok is informálhatják. Ezeknek a kutatásoknak előnyét adja a magas ökológiai validitás, amelyet egy adott populáció nagy mintaelemszámú reprezentatív vizsgálata vagy a megfelelő helyismeretet igénylő kvalitatív terepvizsgálatok egyaránt biztosíthatnak. Hátrányuk azonban, hogy nem alkalmasak ok-okozati összefüggés feltárására. Így önmagukban nem adnak megbízható információt arról, hogy mely társadalmi intervenciók alkalmasak a kívánt változást kiváltani. Ennek ellenére jellemző, hogy az intervenciók tervezésekor kizárólag ilyen jellegű összefüggésekre támaszkodunk (lásd Paluck és Green, 2009).

A kvalitatív terepvizsgálatok a társadalmi intervenciók vizsgálatának sajátos szeletét adják. A kvalitatív megközelítés ugyanis alkalmas a terepen történő beavatkozás előkészítésére azáltal, hogy pontos képet képes adni a helyzetről. Ugyanakkor ez a megközelítés alkalmas lehet arra is, hogy a társadalmi intervenciókkal kapcsolatos hipotéziseket generáljon és ilyen módon járuljon hozzá az elméletalkotás folyamatához (lásd Szokolszky, 2004). A gyakorlatban azonban inkább jellemző, hogy a terepen végzett kvalitatív kutatási módszert elsősorban azért választják a kutatók, hogy egy adott jelenséget minél inkább a nembeavatkozás módszerével, feltáró módon ismerjenek meg. Ilyen módon kerülnek a résztvevő meg-

figyeléssel végzett terepvizsgálatok és a mélyinterjú módszerrel készülő kutatások mint a problémák feltárásának leginkább hiteles módjai a társadalmi intervenciók kutatásának látóterébe. Éppen ezért a kvalitatív kutatások úgy tudják leginkább szolgálni a hatékony társadalmi intervenciók azonosítását, hogy a megoldásokkal kapcsolatos hipotézisek generálásához és a mérőeszközök kidolgozásához járulnak hozzá.

A felsorolt különféle kihívásokra a megfelelő választ a randomizált terepkísérletek nyújtják, amelyekből azonban rendkívül kevés készül (Paluck és Green, 2009). A randomizált terepkísérletek megvalósítása ugyanis számos gyakorlati nehézségbe ütközik. Ezek közül is kiemelhető, hogy olyan formában kell megszervezni az intervenciót és az adatgyűjtést, hogy a véletlenszerűen kontrollcsoportba került résztvevők az intervenció tartalmával, de akár a tényével se legyenek tisztában, amely sok esetben szinte lehetetlen elvárás. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy egy munkahelyi vagy iskolai intervenció során jellemzően nem egyének, hanem csoportok, osztályok kerülnek a kísérleti és a kontrollfeltételekbe, amelynek eredményeképpen inkább kvázi kísérletről, mint valós kísérletről beszélhetünk (mint például Lendvai és mtsai, 2020: 43–80). Természetesen többszintű statisztikai modellezéssel a csoportszintű besorolás sajátosságai kiküszöbölhetők, azonban ez olyan magas elemszámot követel meg, amely szintén akadályát képezheti a kísérlet megvalósításának.

Hasonló kihívást jelent a terepkísérletek során (úgy, mint bármilyen más kísérletnél) a tényleges viselkedésváltozás vizsgálata. Amennyiben a terepkísérlet önbeszámolás formában ellenőrzi a beavatkozás sikerességét, elsősorban cselekvési szándékot és nem tényleges viselkedést vizsgál. Az önbeszámolót pedig éppen a beavatkozás következtében különösen torzíthatja a társas kíváncsiság, amelyet a kutató feltételezett szándékának ismerete vált ki. A kutatás így ugyanazokkal a limitációkkal rendelkezik majd, mint bármely laborkísérlet. Ezért lényesen csökken az előnye annak, hogy a kísérletet a valós viselkedés terepén végezték.

Mindezek fényében fontosnak tartjuk áttekinteni a társadalmi intervenciókkal foglalkozó szociálpszichológiai kutatásokat és leszűrni mindazokat a tanulságokat, amelyekből a társadalom megváltoztatására vonatkozó elméletek és a gyakorlatban megvalósítani kívánt beavatkozások születhetnek. Erre még akkor is szükség van, ha aligha találkozunk majd tökéletes terepkísérlettel, és aligha tervezhető társadalmi intervenció a validitás minden kritériumának megfelelő empirikus vizsgálatok alapján. Mégis fontos ismerni a társadalmi intervenciókban rejlő lehetőségeket, és nyomon követni az elméletalkotásban betöltött szerepüket.

TÁRSADALMI INTERVENCÍÓK KÜLÖNSZÁM

Bár a társadalmi intervenciók témaköre mindig is központi helyet foglalt el a szociálpszichológiában, a jelen tematikus számnak a létrejöttét két dolog indokolja. Egyrészt, a hazai politikai diskurzusban és közbeszédben gyakran megjelenik a kisebbségek dehumanizációja, és elfogadott a feljük irányuló nyílt ellenségesség (lásd pl. Kóczé és Rövid, 2017). Ezeknek a megnyilvánulásoknak normateremtő ereje van, amelyek következtében az emberek hajlamosabbak hasonló módon viszonyulni az adott kisebbséghez (a roma emberek nyílt

dehumanizációjának következményeiről lásd Bruneau és mtsai, 2020). Ezek az eredmények rávilágítanak a téma aktualitására és fontosságára. Másrészt, szükség van a különböző intervenciós technikák hazai környezetben való tesztelésére is. Bár vannak intervenciók, amelyek jól működnek más kulturális közegben (pl. USA), a hazai kontextusban hatástalanok, vagy éppen a kitűzött céllal ellenkező hatást érnek el (Lantos és Kende, 2020).

A kötet első tanulmánya, Szekeres (2020) az előítéletességgel és annak csökkentési lehetőségeivel komplex módon, a Sztereotípiá Tartalom Modellen keresztül foglalkozik (Fiske és mtsai, 2002). Megvizsgálja, hogy az érzékenyítést célzó intervenciók miért népszerűek, és mik lehetnek a hátrányaik. A szerző kifejti, hogy a legtöbb előítéletcsökkentést célzó program „érzékenyítés”. Ez az adott csoporttal szembeni rokonszenv növekedését ugyan el tudja érni, ugyanakkor ezek az intervenciók nem törődnek az előítéletesség Sztereotípiá Tartalom Modell szerinti másik fontos dimenziójával, a kompetenciával. Bár az egymástól szinte független két dimenzió hasonlóan fontos, a programok igen kis része foglalkozik a kompetenciaalapú előítéletek csökkentésével.

Ez azért jelent problémát, mert a kompetencia észlelése rendkívül fontos a társadalmi integráció és az egyenlő bánásmód szempontjából, hiszen befolyásolja többek között a tanulmányi és munkahelyi előmenetelt (Fiske és mtsai, 2002). Ezen keresztül hatással van a szocioökonómiai státuszra és a társadalmi mobilitásra, ami lehetőséget adna a nehéz helyzetből való kiemelkedésre egy jobb élet reményében (Cuddy és mtsai, 2008).

Szekeres bemutatja a terepen is gyakran alkalmazott, bizonyítékokon alapuló előítéletcsökkentő intervenciók típusait és annak veszélyeit, ha az adott intervenciós stratégia figyelmen kívül hagyja a kompetenciára vonatkozó sztereotípiákat. A tanulmány empirikus kutatásokra támaszkodva olyan javaslatokat fogalmaz meg, amelyek a kompetenciaalapú előítéletcsökkenés terén alkalmazhatók. A tanulmány központi üzenete, hogy valakit kedvelni nem egyenlő azzal, hogy az adott személyt tiszteljük is. Ugyanakkor mind a két érzélem fontos ahhoz, hogy az adott csoport társadalmi helyzetében valódi változás következzen be.

Lantos és Kende (2020) a romaellenességre fókuszálva mutat be elméleti alapokon nyugvó és empirikus eredményekkel alátámasztott intervenciókat, majd Magyarországon is alkalmazott jó gyakorlatokat. A tanulmány kitér arra, hogy a romaellenesség az előítéletesség egy különleges formája. Nemcsak azért, mert a romák csoportjával szemben jellemzően nyílt és széles körben elfogadott előítéletek vannak hazánkban, hanem azért is, mert a hagyományos sztereotípiákon túl megjelenik a csoporttal szembeni előítéletesség tagadása, bagatellizálása és a kulturális elismerés hiánya is.

A szerzők hangsúlyozzák, hogy a társadalmi normák szerepe vitathatatlan fontosságú az intervenciók sikerességében. Éppen ezért az ellenséges normatív környezet hatását figyelembe kell venni a romaellenesség csökkentésére irányuló intervenciók tervezésekor. A tanulmány második részében bemutatott jó gyakorlatok három csoportba sorolhatók: edukatív, kontaktusalapú és demonstratív intervenciók, amelyek mindegyikének van létjogosultsága, azonban korlátja is. A tanulmány fő üzenete, hogy ahhoz, hogy egy program valóban hatásos legyen, egyszerre szükséges az általános pszichológiai mechanizmusokat és azokat a helyi adottságokat figyelembe venni, amelyek között az intervenció megvalósul.

Nyúl, Faragó és Kende (2020) tanulmánya egy magyar környezetben még keveset kutatott intervenciók technikát mutat be, két online laborvizsgálaton keresztül. A vizsgálat a perspektívaváltás mint előítélet csökkentő eszköz hatékonyságát vizsgálja romákkal és nőkkel szemben. A perspektívaváltás lényege, hogy a résztvevők a beavatkozás során egy adott csoport tagjának a nézőpontját veszik át. A nézőpont váltás során azt élik át, milyen lehetőségei vannak az adott csoport tagjainak bizonyos hétköznapi helyzetekben. Az első vizsgálatban egy Budapestre költöző roma fiú, míg a második kutatásban egy fiatal álláskereső nő bőrébe bújtak bele a résztvevők.

Az eredmények azt mutatták, hogy míg a perspektívaváltó intervenció az első vizsgálat esetében pozitívabb érzelmeket és magasabb kollektív cselekvési hajlandóságot eredményezett a romák felé, addig a második vizsgálatban nem volt ilyen különbség. Sőt azok, akik általánosságban kevésbé voltak képesek perspektívaváltásra, és kísérleti csoportban megtapasztalták a nézőpontváltást, magasabb modern szexizmust mutattak, mint a kontrollcsoport tagjai. A szerzők rávilágítanak, hogy a romaellenesség esetében a perspektívaváltó intervenció hatékonynak bizonyult. Ezzel szemben a szexizmus esetén nemcsak eredménytelen volt az intervenció, de a résztvevők egy csoportjánál ellenkező hatást váltott ki, és növelte a nők csoportjával szembeni előítéletességet. Ezek alapján a szerzők hangsúlyozzák, hogy az intervenciók tervezésekor nemcsak a megcélzott problémát, hanem a résztvevők bizonyos pszichológiai jellemzőit is fontos figyelembe venni.

Lendvai és munkatársai (2020) a bullying csökkentésének lehetőségét vizsgálják Magyarországon egyedülállóan, a művészetalapú kutatás eszközével. A kvalitatív és kvantitatív módszert alkalmazó kvázi kísérlet középiskolás diákoknál és tanároknál vizsgálta a bullyinggal kapcsolatos attitűdök változását a *Stréber* című komplex színházi nevelési előadás hatására. A kutatás arra kereste a választ, hogy a beavatkozás következtében mennyire érzékelik a résztvevők a bullyingot mint az iskolában előforduló jelenséget, hogyan alakul a vele és szereplőkkel kapcsolatos attitűdjük, kinek tulajdonítják a felelősséget, és milyen szerepet tulajdonítanak a bullying kapcsán a pedagógusnak.

A szerzők azt találták, hogy a bullying problémaérezkelés mind a kísérleti, mind a kontrollcsoport esetében csökkent az elő- és utóvizsgálat között. A foglalkozáson való részvétel egyedül arra hatott, hogy az áldozat helyett a szemlélőkre helyeződött a hangsúly. Az eredmények alapján elmondható, hogy a bullyingot közösségbe ágyazottan kell értelmezni: erősen összefügg egymással a bántalmazás érzékelése és az, hogy ezt mennyire gondolják a diákok helyénvalónak. Az intervenció hatására megváltozott normarendszer eredményezhette azt is, hogy a beavatkozásnak kiterjedt a hatása a kontrollcsoportként funkcionáló osztályokra is.

A szerzők az osztályfőnök szerepét emelik ki, akinek nemcsak attitűdjei, de reakciói is kulcsfontosságúak abban, hogy miként viszonyulnak a diákok a bullying témaköréhez. Összességében a kutatás hozzásegíti az olvasót egy-egy közösség attitűdváltozásának mélyebb megértéséhez és rávilágít arra, hogy milyen pozitív hozadékok lehetnek egy színházi nevelési előadásnak a közösségek életében.

Roszik-Volovik és Nguyen Luu (2020) kutatásában Magyarországon tanuló nemzetközi hallgatók elégedettségét befolyásoló tényezőket vizsgáltak. Kutatásukban arra a kérdésre keresték a választ, hogy az elégedettségi tényezők hogyan kapcsolódnak az adaptációs

folyamatokhoz, a hallgatók milyen támogatást igényelnek, és ezeket az igényeket milyen tényezők befolyásolják. A nemzetközi hallgatókkal készített interjúkat induktív tematikus módszert alkalmazva elemezték. A szerzők az elemzés során négy fő kategóriát azonosítottak: (1) az érzelmi és pszichológiai igényeket, (2) a szervezéssel kapcsolatos igényeket, (3) az akadémiai adaptációt támogató körülményeket, és (4) az akadémiai adaptációt hátráltató körülményeket. A résztvevők legfontosabb igényeként az érzelmi támogatás szükségessége jelenik meg, illetve a tudás megszerzése mellett a kapcsolati tőke igénye. Ezen igények kielégítését a résztvevők a befogadó intézménytől várják. Továbbá, ahogyan az várható volt, az észlelt diszkrimináció növeli a szorongást és csökkenti az intézménnyel kapcsolatos elégedettséget. A kutatás eredményei bemutatják, hogy az egyetem attitűdjeinek meghatározó szerepe van a külföldi diákok adaptációs folyamatainak sikerességében. A kutatás egy első lépés lehet nemzetközi hallgatók sikeres adaptációját előkészítő intervenciós programok megtervezéséhez.

A kötetben bemutatott tanulmányok többféle problémával foglalkoznak, többféle megközelítésben mutatnak be társadalmi intervenciókat vagy tesztelik azokat. Sokkal fontosabb azonban, ami közös a kötetben szereplő tanulmányokban: mégpedig az, hogy egy-egy fontos társadalmi kérdéssel foglalkoznak és keresik azokat a módszerekkel, amelyekkel a probléma csökkenthető. Tudományos igénnyel járják körül magát a problémát és a megoldási lehetőségeket. Körvonalazzák azokat a nehézségeket, amelyek nemcsak a probléma megoldásában jelennek, de a problémamegoldásra vonatkozó elméletalkotásban is. Továbbá rávilágítanak arra, hogy komplex társadalmi problémák megoldásához átfogó, több szereplőt és akár intézményes működést is érintő változásra van szükség, amelynek első lépése lehet a hatékony társadalmi intervenció.

IRODALOM

- BAUMEISTER, R. F., VOHS, K. D., FUNDER, D. C. (2007): Psychology as the science of self-reports and finger movements. Whatever happened to actual behavior? *Perspectives on Psychological Science*, 2(4). 396–403.
- BRUNEAU, E., SZEKERES, H., KTEILY, N., TROPP, L. R., KENDE, A. (2020): Beyond dislike. Blatant dehumanization predicts teacher discrimination. *Group Processes & Intergroup Relations*, 23(4). 560–577.
- CUDDY, A. J., FISKE, S. T., GLICK, P. (2008): Warmth and competence as universal dimensions of social perception. The stereotype content model and the BIAS map. *Advances in Experimental Social Psychology*, 40. 61–149.
- FISKE, S. T., CUDDY, A. J. C., GLICK, P., XU, J. (2002): A model of (often mixed) stereotype content. Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6). 878–902.
- HENRY, P. J. (2008): College sophomores in the laboratory redux. Influences of a narrow data base on social psychology's view of the nature of prejudice. *Psychological Inquiry*, 19(2). 49–71.

- JETTEN, J., REICHER, S. D., HASLAM, A., CRUWYS, T. (2020): *Together apart. The psychology of COVID-19*. Sage, London.
- KÓCZÉ, A., RÖVID, M. (2017): Roma and the politics of double discourse in contemporary Europe. *Identities*, 24(6). 684–700.
- LANTOS, N. A., KENDE, A. (2020): A romaellenességet csökkentő intervenciók elmélete és gyakorlata. *Alkalmazott Pszichológia*, 20(4). 15–42.
- LENDVAI, L., HORVÁTH, L., DÓCZI-VÁMOS, G., JOZIFEK, ZS. (2020): Egy komplex színházi előadás hatása a bullying észlelésére. *Alkalmazott Pszichológia*, 20(4). 43–80.
- LEWIN, K. (1946): Action research and minority problems. *Journal of Social Issues*, 2(4). 34–46.
- NYÚL, B., FARAGÓ, L., KENDE, A. (2020): „Soha ne ítélj meg egy másik embert, míg egy mérföldet nem jártál a cipőjében!”. A perspektívaváltás hatékonyságának mérése a romaellenesség és a szexizmus csökkentésében. *Alkalmazott Pszichológia*, 20(4). 81–100.
- PALUCK, E. L., GREEN, D. P. (2009): Prejudice reduction. What works? A review and assessment of research and practice. *Annual Review of Psychology*, 60(1). 339–367.
- ROSZIK-VOLOVIK, X., NGUYEN LUU, L. A. (2020): Nemzetközi hallgatók vizsgálata – a felsőoktatásban való boldogulás és az elégedettség komplexitása. *Alkalmazott Pszichológia*, 20(4). 101–122.
- SEARS, D. O. (1986): College sophomores in the laboratory. Influences of a narrow data base on social psychology's view of human nature. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(3). 515–530.
- SZEKERES, H. (2020): Kedvelni vagy tisztelni? Az előítéletek csökkentése a melegszívűség és a kompetencia dimenziójában. *Alkalmazott Pszichológia*, 20(4). 123–157.
- SZOKOLSZKY, Á. (2004): *Kutatómunka a pszichológiában*. Osiris Kiadó, Budapest.